

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

บทนี้เป็นการนำเสนอเนื้อหาประเด็นและแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้โดยใช้กระบวนการ AIC : กรณีศึกษาคำบลคลองท่อมเหนือ อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ โดยเรียงลำดับเนื้อหา ดังนี้

1. ป่าไม้
2. แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
3. กระบวนการ AIC
4. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
5. ชุมชน

1. ป่าไม้

1.1 ความหมายของป่าไม้

เมื่อกล่าวถึง ป่าไม้ อาจมีมุมมองได้หลากหลาย เช่น อาจหมายถึงบริเวณที่ต้นไม้ขึ้นอยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก หรืออาจหมายถึงองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วย เช่น สัตว์ป่า ของป่า เป็นต้น ซึ่งนักวิชาการได้ให้ความหมายของป่าไม้ไว้ในความหมายที่ใกล้เคียงกัน เช่น กรมป่าไม้ (2532 :1) ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่าป่าไม้ตามแนวคิดของนักวิชาการป่าไม้ไว้ว่า เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยร่วมกันของสิ่งมีชีวิต มีทั้งพืชและสัตว์นานาชนิด รวมถึงจุลินทรีย์ทั้งหมดต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ส่วนใหญ่ประกอบด้วยต้นไม้ขึ้นอยู่บนดิน และมีรากยึดเหนี่ยวอยู่ใต้ดิน ป่าไม้เป็นสิ่งปลูกทดแทนขึ้นมาใหม่ได้ และสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์ นอกจากนี้องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้ให้ความหมาย ป่าไม้ คือผืนแผ่นดินทั้งหมดที่พฤษชาติขึ้นรวมกันอยู่ โดยมีไม้ยืนต้นทุกขนาดเป็นส่วนประกอบสำคัญ และสามารถปลูกสร้างป่าขึ้นมาใหม่ได้ แต่ไม่ได้หมายความรวมถึงป่าละเมาะหรือต้นไม้ที่ปลูกไว้ตามข้างถนน ที่ดินทางเกษตรกรรม เช่น สวนผลไม้ สวนยาง และสวนสาธารณะ นอกจากนี้ โกวิทซ์ สันตจิตร์ (2539 : 2) ได้นิยามความหมายของป่าไม้ไว้ว่า เป็นสังคมของต้นไม้ขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของคนมากกว่าที่จะหมายถึงพืชเล็กๆ นอกจากนี้ป่าไม้ยังครอบคลุมถึงพืชและสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิดและสิ่งแวดล้อมที่มันอาศัยอยู่ในป่าเช่น แมลง สัตว์ป่า ของป่า ที่ดิน ป่าไม้ ดินลำธาร ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสามารถฟื้นฟูสภาพได้

จากแนวความคิดของนักวิชาการดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า ป่าไม้เป็นบริเวณที่พื้นที่ส่วนใหญ่มีต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ขึ้นรวมกันอยู่เป็นจำนวนมาก และเป็นถิ่นที่อยู่ร่วมกันของสิ่งมีชีวิตที่เป็นทั้งพืชและสัตว์ เช่นแมลง สัตว์ป่า รวมถึงจุลินทรีย์ทั้งหมดที่อยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ป่าไม้จึงครอบคลุมรวมถึงพืชทุกชนิดและสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในป่า เช่น แมลง สัตว์ป่า ตลอดจนของป่า และสภาพแวดล้อมที่มันอาศัยอยู่ ซึ่งความหมายของป่าไม้ดังกล่าวข้างต้นเป็นการมองความหมายของป่าไม้ที่เป็นป่าธรรมชาติแต่ไม่ได้รวมถึงป่าละเมาะ หนุ่ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่นอกบริเวณพื้นที่ป่าธรรมชาติตามหัวไร่ ปลายนา หรือสวนผลไม้และสวนสาธารณะ

อย่างไรก็ตาม จากปัญหาการบุกรุกทำลายป่าไม้ที่มีจำนวนมากทำให้เกิดป่าอีกประเภทหนึ่งขึ้นมา นอกเหนือจากป่าธรรมชาติตามที่กล่าวมาแล้ว ป่าดังกล่าวคือ ป่าชุมชนหรือป่าเพื่อชุมชน (Community Forest) เป็นการให้ความหมายของป่าซึ่งประชาชนในชุมชนนั้น ๆ ได้ร่วมกันปลูกสร้าง ดูแลรักษาไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชน ซึ่งอาจเป็นป่าธรรมชาติที่อยู่ดั้งเดิม หรือป่าชุมชนที่ดำเนินการในที่ดินซึ่งประชาชนในชุมชนนั้น ๆ ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ป่าในบริเวณวัด ป่าในบริเวณโรงเรียน ป่าในที่สาธารณประโยชน์ รวมทั้งที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือ สวนสาธารณะ (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2528, อ้างถึงใน อภิชัย พันธเสน, 2539 : 70)

1.2 ลักษณะและสภาพการณ์ของป่าไม้ในประเทศไทย

แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรป่าและที่ดินที่ผ่านมา นับตั้งแต่การขยายอิทธิพลของกลุ่มประเทศตะวันตกเข้ามาล่าอาณานิคมและเข้ามาในประเทศไทย ได้มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าและที่ดินอย่างมาก จึงมีการปรับปรุงกฎหมายโดยการตรากฎหมายขึ้นมาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าในรูปของการทำไม้ โดยได้กำหนดเป้าหมายของการพัฒนาป่าในด้านของเนื้อไม้และปริมาณไม้เพียงอย่างเดียว เพื่อประโยชน์ในการอุตสาหกรรมและเพื่อสนับสนุนการส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศ ในขณะเดียวกัน การบริหารจัดการป่าเริ่มจากการให้อำนาจรัฐส่วนกลางให้ได้รับผลประโยชน์ตอบแทนทางภาษี ซึ่งจากเดิมการบริหารมุ่งควบคุมเฉพาะไม้สักมาเป็นไม้กระยาเลยและของป่า ในปี 2481 ได้มีการตราพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า พ.ศ. 2481 ขึ้นมาเพื่อให้รัฐมีอำนาจกำหนดเขต “ป่าคุ้มครอง” และ “ป่าสงวน” นับเป็นกฎหมายที่เกี่ยวกับป่าฉบับแรกที่ทำให้ความหมายของ ป่า ว่าหมายถึง สาธารณสมบัติของแผ่นดินประเภทที่ดินรกร้างว่างเปล่าซึ่งหมายถึง “ที่ดิน” กล่าวคือ เป็นการขยายอำนาจรัฐจากส่วนกลางได้กำหนดเขตพื้นที่ป่าเข้าไปในเขตป่าคุ้มครองมากกว่าเขตป่าสงวน ตามพรบ.สงวนและคุ้มครองป่า พ.ศ. 2481 ได้ให้ความหมายของคำว่า “ป่า” ที่ไม่มีขอบเขตที่แน่นอน (เสนห์ จามริก และคณะ, 2536:97) ต่อมาในปี 2484 รัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ทั้งนี้

กฎหมายฉบับนี้ได้ให้ความหมายของ “ป่า” ว่าหมายถึง ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน จึงทำให้รัฐส่วนกลางมีอำนาจในการบริหารจัดการป่าครอบคลุมพื้นที่ป่าทั่วประเทศ

ประเทศไทยได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจใน พ.ศ.2504 ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ ผลจากการพัฒนาดังกล่าวทำให้ทรัพยากรป่าและที่ดินถูกนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนา ซึ่งยังยึดหลักการหวงกัน “ไม้” และ “ที่ดิน” เพื่อประโยชน์ทางพาณิชย์และธุรกิจของรัฐ ในช่วงเวลาเดียวกัน รัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 จึงแบ่งเขตพื้นที่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นและคุ้มครองรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ เช่น พันธุ์ไม้ของป่า สัตว์ป่า และภูเขาให้คงอยู่ กำหนดให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติ โดยห้ามยึดถือหรือครอบครองที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ขณะที่รัฐยังไม่ได้กำหนดขอบเขตความหมายของ “ป่า” ไม่แน่นอน ต่อมาในปี 2507 กรมป่าไม้ได้ตราพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 โดยกำหนดเขตป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อรักษาสภาพป่า ของป่าและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ จึงทำให้เขตป่าสงวนฯทับซ้อนกับพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของราษฎรมาก่อน ราษฎรจึงกลายเป็นผู้บุกรุกป่าในทางกฎหมาย หากพิจารณาเนื้อหาแล้วรัฐไม่ได้ให้ความสำคัญกับต้นไม้ แต่รัฐต้องการ “ที่ดิน” ที่ราษฎรบุกเบิกกลับมาเป็นของรัฐ เพื่อนำไปให้เอกชนเช่าที่ดินในราคาถูก เพื่อนำไปปลูกไม้โตเร็วเชิงพาณิชย์ เมื่อรัฐได้พื้นที่ป่าตามเป้าหมายแล้ว ในปี 2528 กรมป่าไม้ได้กำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2528 ขึ้นบังคับใช้เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2528 ได้กำหนดพื้นที่ป่าอย่างน้อยร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งประเทศ โดยจำแนกป่าออกเป็น 2 ประเภทคือ (1) ป่าอนุรักษ์ เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่หายาก ใช้ป้องกันภัยธรรมชาติ ในอัตราร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศ และ (2) ป่าเพื่อเศรษฐกิจ เพื่อการผลิตไม้และของป่าเพื่อประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ ในอัตราร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ (ยศ สันตสมบัติและคณะ, 2536 :109) การใช้พื้นที่ป่าจึงทำให้เกิดปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ ในเวลาต่อมาซึ่งส่งผลให้เกิดอุทกภัยอย่างรุนแรงในหลายพื้นที่ หลังจากนั้นรัฐบาลได้ตราพระราชกำหนดแก้ไขพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2532 โดยให้ความสำคัญกับการป้องกันการทำลายป่าเพื่อป้องกันอุทกภัยและภัยธรรมชาติ รวมทั้งกำหนดมาตรการให้ยกเลิกสัมปทานป่าไม้ในปี 2532 (เสนห์ จามริก, 2536:109) ปัญหาที่เกิดจากการจำแนกป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์และป่าเศรษฐกิจ ยังคงเน้นความหมายของป่าในรูปของการนำไม้มาใช้ในด้านเศรษฐกิจ โดยไม่ให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางชีวภาพ ความสมดุลของระบบนิเวศและความเป็นอยู่ของประชาชนในท้องถิ่น

ต่อมาในปี 2535 กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ได้ออกกฎกระทรวงกำหนดพื้นที่ที่ยังมิได้เป็นเขตอนุรักษ์ให้เป็นเขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม รัฐจึงได้ตราพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 กรมป่าไม้จึงเปลี่ยนความหมายของคำว่า

“ป่า” มาเป็น “ป่าไม้” ซึ่งหมายถึง ระบบความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานทางนิเวศ ซึ่งประกอบด้วย ดิน น้ำ อากาศ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และชุมชนที่มีการอยู่รวมกันในพื้นที่ป่าโดยมุ่งรักษาสมดุลของธรรมชาติ ทั้งในด้านการรักษาสภาพภูมิอากาศและคุณภาพดิน รวมทั้งแหล่งต้นน้ำและถิ่นที่อยู่อาศัยของ สิ่งมีชีวิตปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมมีผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ที่เป็นตัวกำหนดให้กฎหมายเกี่ยวกับ ทรัพยากรป่าและที่ดินมีการปรับเปลี่ยนไป หลังจากนั้นองค์การอาหารและการเกษตร (FAO) ได้ กำหนดให้มีแผนปฏิบัติการป่าไม้เขตร้อน (The Tropical Forestry Action Plan) เมื่อเดือน กรกฎาคม 2533 เพื่อยุติการทำลายป่าเขตร้อน และส่งเสริมให้เกิดการใช้ทรัพยากรป่าเขตร้อนแบบ ยั่งยืนที่ไม่ก่อให้เกิดการละเมิดในสิทธิและก่อให้เกิดผลกระทบต่อความต้องการของประชาชนที่ อาศัยอยู่ในเขตป่า (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2536 : 17) ป่าไม้ในประเทศไทย เป็นป่าในเขตร้อน (Tropical Forest) แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ป่าชนิดไม่ผลัดใบ (Evergreen Forest) เป็นป่าที่มีระบบนิเวศที่ประกอบด้วยพันธุ์ ไม้ที่มีใบเขียวตลอดปี โดยไม่ผลัดใบ มี 8 ชนิดคือ ป่าดิบชื้นหรือป่าดงดิบ (Moist Evergreen Forest) ป่าดิบแล้ง (Dry Evergreen Forest) ป่าดิบเขา (Hill Evergreen Forest) ป่าสน (Pine Forest) ป่าชายเลน (Mangrove Forest) ป่าชายหาด (Beach Forest) ป่าพรุ (Peat Swamp Forest) และป่าบึงน้ำจืด (Freshwater Swamp Forest)

2. ป่าชนิดผลัดใบ (Deciduous Forest) เป็นป่าที่มีระบบนิเวศประกอบด้วยพันธุ์ไม้ ชนิดผลัดใบหรือทิ้งใบเก่าในฤดูแล้งเพื่อจะแตกใบใหม่เมื่อเข้าสู่ฤดูฝน ยกเว้นพืชชั้นล่างจะไม่ผลัดใบ จะพบป่าชนิดนี้ที่ระดับความสูงระหว่าง 50 – 800 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล มี 3 ชนิดคือ ป่าเบญจพรรณ (Mixed Deciduous Forest) ป่าเต็งรัง (Dry or Deciduous Dipterocarps Forest) และป่าทุ่ง หรือป่าหญ้า (Savanna Forest)

ป่าไม้นับเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ก่อประโยชน์มากมายหลายประการให้แก่มนุษย์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ ประโยชน์ทางตรง เช่น เป็นแหล่งอาหาร แหล่งยารักษาโรค และ แหล่งของป่า เป็นต้น ประโยชน์ทางอ้อม เป็นประโยชน์ที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชีวิต มนุษย์ เช่น เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ป้องกันการชะล้างหน้าดิน บรรเทาความรุนแรงของลมพายุ เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น จากประโยชน์ของป่าไม้ ดังกล่าว ป่าไม้จึงถูกบุกรุกเป็นจำนวนมาก สำหรับในประเทศไทยสภาพการบุกรุกทำลายป่า เพื่อนำมาใช้เพื่อการดำรงชีพและการพาณิชย์อยู่ในอัตราที่สูง จากรายงานของอภิชัย พันธเสน (2538 : 112 – 125) พบว่าพื้นที่ป่าไม้ในปี 2453 มีประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ จนกระทั่งในปี 2534 เหลือเพียงร้อยละ 38.1 ของพื้นที่ปี 2453 นอกจากนี้ยังพบว่าอัตราการทำลาย

ป่าอยู่ในระดับปีละ 1 ล้านไร่ ในขณะที่การปลูกป่ายังอยู่ในอัตราเฉลี่ย 100,000-300,000 ไร่ต่อปี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มของการลดลงของป่าไม้ที่เพิ่มขึ้นทุกปี

1.3 นโยบายเกี่ยวกับป่าไม้

หน่วยงานของรัฐได้ตระหนักถึงปัญหาของผลที่เกิดจากการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้จึงได้ออกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าครั้งแรกใน พ.ศ.2503 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ซึ่งในขณะนั้นป่าไม้ในเมืองไทยมีประมาณ 171 ล้านไร่ หรือร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ทั้งหมด ต่อมาใน พ.ศ.2507 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติเพื่อสงวนพื้นที่ป่าไม้ให้เหลือไม่ต่ำกว่าร้อยละ 50 ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ยศ สันตสมบัติ, 2536 :103) ต่อจากนั้นใน พ.ศ.2516 ได้มีการสำรวจพื้นที่ป่าอีกครั้ง พบว่าพื้นที่ป่าไม้เหลือเพียง 138 ล้านไร่ หรือร้อยละ 43 ของพื้นที่ทั้งหมด สาเหตุสำคัญของการสูญเสียพื้นที่ป่าสงวนมาตั้งแต่ พ.ศ.2504 ถึง พ.ศ.2516 นั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะในช่วงเวลานั้นเป็นช่วงที่ใช้นโยบายการพัฒนาประเทศโดยการมุ่งเน้นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานและการเร่งเพิ่มรายได้ของประเทศ โดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและ การขยายผลผลิต รวมทั้งการให้สัมปทานป่าไม้ และการขยายตัวด้านเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายพื้นที่การเกษตรโดยการปลูกพืชไร่ ประเภทข้าวโพด และปอ ซึ่งเป็นพืชเพื่อการค้าการเน้นการพัฒนาตามแนวนี้อาจเป็นปัจจัยสำคัญทำให้พื้นที่ป่าลดลงไปในช่วงเวลาดังกล่าว

ในปี พ.ศ. 2528 ได้มีการประกาศนโยบายป่าไม้แห่งชาติ สาระสำคัญของนโยบายป่าไม้แห่งชาติคือการกำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดร้อยละ 40 ของประเทศ โดยแยกเป็นพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ ร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ ร้อยละ 15 พื้นที่ป่าไม้เป็นป่าอนุรักษ์ ได้แก่ วนอุทยานแห่งชาติ และเขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่า ในขณะที่ป่าเศรษฐกิจ เป็นพื้นที่ที่มีการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจเช่น ยูคาลิปตัส เป็นต้น นโยบายดังกล่าวเป็นการช่วยให้กรมป่าไม้เข้าไปส่งเสริมธุรกิจเอกชนในการทำธุรกิจในพื้นที่ป่าเศรษฐกิจมากขึ้น ซึ่งบริเวณพื้นที่ป่าเศรษฐกิจนี้ได้ถูกอ้างเหตุผลว่าเป็นพื้นที่เขตกันชนเพื่อป้องกันการบุกรุกเข้าไปจับจองในพื้นที่เขตอนุรักษ์ต่อไป อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ได้รับการคัดค้านจากรายกรในพื้นที่ องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการจำนวนมากเพราะเกรงว่าจะส่งผลให้มีการบุกรุกเข้าไปหาประโยชน์จากป่าไม้ได้ง่ายขึ้น และสภาพความเป็นจริงของป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายมากขึ้นทุกปีจนใน พ.ศ.2532 พื้นที่ป่าไม้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 27.9 ของพื้นที่ทั้งหมดหรือ 89.6 ล้านไร่ และใน พ.ศ.2532 นี้เองรัฐบาลได้ประกาศยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั้งหมดเมื่อ 17 มกราคม พ.ศ.2532 รวมทั้งได้ปรับเปลี่ยนนโยบายป่าไม้แห่งชาติใหม่ โดยกำหนดให้มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มเป็นร้อยละ 25 และป่าเศรษฐกิจมีร้อยละ 15 ของพื้นที่ทั้งหมด ทำให้มีการประกาศขยายพื้นที่วนอุทยานแห่งชาติเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งนโยบายป่าไม้แห่งชาตินี้เป็นการ

ลดการส่งเสริมการหาประโยชน์จากป่าไม้ในเขตป่าเศรษฐกิจมาเป็นการป้องกันพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยที่กรมป่าไม้เป็นผู้ดูแล

2. แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

2.1 ความหมายของการอนุรักษ์ป่าไม้

การอนุรักษ์ (Conservation) มีความหมายที่กว้างกว่าการเก็บรักษาเพียงอย่างเดียว ซึ่ง กรมป่าไม้ (2541:6) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เป็นการรู้จักใช้ประโยชน์ (Utilization) จาก ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด (Wise Use) ใช้ได้นาน ที่สุด มีการสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด (Minimize-Waste) และจะต้องกระจาย การใช้ประโยชน์ (Utilization Distribution) ของทรัพยากรต่าง ๆ โดยทั่วถึงกันด้วย ดังนั้น การ อนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ ให้ ถูกต้องสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เหมาะสมในแต่ละช่วงเวลา (Optimum Period) อีกด้วย

2.2 แนวทางการอนุรักษ์ป่าไม้

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นหน้าที่ของประชาชนทุกคน องค์กรของรัฐและเอกชน ต้องเข้ามาร่วมรับผิดชอบกันอย่างจริงจังและจริงจังในการอนุรักษ์ กรมป่าไม้ (2541:7-11) ได้สรุป แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ดังนี้

2.2.1 การกำหนดพื้นที่ป่าไม้

เพื่อความเหมาะสมในการวางแผนอนุรักษ์ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติที่กำหนดให้มีพื้นที่ป่า ร้อยละ 40 แบ่งเป็นป่าอนุรักษ์ ร้อยละ 25 และป่าเศรษฐกิจร้อยละ 15 จึงได้กำหนดพื้นที่ป่าไม้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

ก. **ป่าเพื่อการอนุรักษ์** (Conservation Forest หรือ Protected Forest) เป็นพื้นที่ป่า ที่รัฐต้องการรักษาระบบนิเวศดั้งเดิมไว้ ไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆโดยมนุษย์ การใช้ประโยชน์ พื้นที่ป่ากลุ่มนี้จะยอมให้ใช้โดยทางอ้อม (Indirect Benefit) เช่น การท่องเที่ยว นันทนาการ การศึกษาค้นคว้าวิจัย เป็นต้น แต่จะไม่อนุญาตให้มีการใช้ประโยชน์โดยตรง (Direct Benefit) อย่างเด็ดขาด เช่น การทำไม้ การบุกรุกอาศัยหรือทำกิน การล่าสัตว์ หรือกิจกรรมอื่น ๆ ที่ส่งผล กระทบต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งจำแนกป่าเพื่อการอนุรักษ์ได้ดังนี้คือ อุทยานแห่งชาติ เขต อนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า พื้นที่น้ำชั้น 1 ป่าชายเลนอนุรักษ์ เขตห้ามล่าสัตว์ วนอุทยาน สวน พฤษศาสตร์ สวนรุกขชาติ และศูนย์ศึกษาธรรมชาติ

ข. **ป่าเพื่อทางเศรษฐกิจ** (Commercial Forest หรือ Productive Forest) เป็นพื้นที่ ป่าที่ใช้ประโยชน์ได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ค. ป่าเพื่อชุมชน (Community Forest) หมายถึงป่าไม้ที่กำหนดไว้ให้เป็นป่าชุมชน มีการจัดการโดยชุมชน ซึ่งอาจมีหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ สังคม ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนนั้นๆ และป่าเพื่อชุมชนนี้จะต้องไม่อยู่ในเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์

2.2.2 การกำหนดนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ยศ สันตสมบัติ (2536 : 123) ได้กล่าวไว้ว่า เพื่อให้การดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้บรรลุเป้าหมาย จึงได้มีการกำหนดนโยบายเพื่อใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ซึ่งปัจจุบันนี้นโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แบ่งได้เป็น 6 ระดับคือ นโยบายตามแนวพระราชดำรินโยบายป่าไม้แห่งชาติ นโยบายป่าไม้แห่งชาติ นโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นโยบายของรัฐบาล นโยบายระดับกระทรวง และนโยบายของกรมป่าไม้

2.2.3 การกำหนดวิธีดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ถวัลย์รัฐ วรเทพวุฒิพงษ์ (2542) ได้กล่าวถึง วิธีการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้ผลบรรลุตามวัตถุประสงค์และสอดคล้องกับนโยบาย รวมทั้งสามารถปฏิบัติได้นั้น อาจมีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์และสถานที่ที่มีดังนี้

ก. บทบาทของรัฐบาลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นแนวทางที่รัฐบาลต้องจัดความสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในระดับแรก ๆ เพราะทรัพยากรป่าไม้มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทุกด้าน งบประมาณและบุคลากรต้องได้รับการจัดสรรอย่างเพียงพอ

ข. การวางแผนการอนุรักษ์ มีการวางแผนงานการอนุรักษ์ โดยจัดให้มีการสำรวจข้อมูลทรัพยากรประเภทต่าง ๆ ข้อมูลระบบนิเวศของป่า ความหลากหลายทางชีวภาพ กายภาพ ข้อมูลด้านการจัดการท่องเที่ยวและนันทนาการ ตลอดจนข้อมูลการใช้ทรัพยากรและด้านอื่นๆที่จำเป็น ที่ต้องใช้ประกอบการวางแผน

ค. การป้องกันรักษาพื้นที่ป่า กำหนดให้มีความเข้มงวดในการป้องกันรักษาไม่ให้มีการบุกรุก ลักลอบตัดไม้ ล่าสัตว์ เก็บของป่า การจุดเผาป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่อนุรักษ์

ง. การปลูกป่าให้มีทั้งการปลูกป่าเพื่อการอนุรักษ์ เพื่อผลทางเศรษฐกิจและปลูกป่าชุมชน

จ. การเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้มีการสำรวจสภาพป่าที่ยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์เหมาะสมต่อการเป็นพื้นที่อนุรักษ์

ฉ. การใช้ประโยชน์จากไม้ให้มีการพิจารณาการใช้ไม้อย่างประหยัด และมีประสิทธิภาพสูงสุดโดยใช้ส่วนต่าง ๆ ของไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ปรับปรุงคุณภาพไม้ เช่น การผึ่ง การอบน้ำยา หรือการนำวัสดุอื่นมาผสมกับไม้ในการนำไปใช้ประโยชน์ต่าง ๆ

ช. การส่งเสริมและพัฒนาระบบข้อมูล และการศึกษาวิจัยทางวิชาการป่าไม้ เพื่อให้ได้วิทยาการใหม่ ๆ ทั้งในและต่างประเทศ เช่น ด้านการจัดการป่าไม้ ด้านการอนุรักษ์วิทยา ด้านชีววิทยาป่าไม้ ด้านวิศวกรรมป่าไม้ ด้านการส่งเสริมการใช้วัสดุอื่นแทนไม้ เป็นต้น

ซ. การส่งเสริมเผยแพร่ข้อมูล ให้ความรู้ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยยึดแนวทางให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม มีการประชาสัมพันธ์ จูงใจให้การศึกษา ให้การสนับสนุนและบริการ โดยใช้สื่อทุกรูปแบบ

ฅ. การจัดระเบียบชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่อยู่ในป่าอนุรักษ์ ซึ่งการเพิ่มขึ้นของประชากรโดยการเกิดจะทำให้ชุมชนขยายตัวขึ้น ต้องมีการกำหนดมาตรการให้ชัดเจน โดยการหาพื้นที่รองรับและอาชีพที่เหมาะสมและมีคุณภาพให้กับประชาชนที่อยู่ในเขตอนุรักษ์

ญ. การจัดให้มีการพัฒนาบุคลากร และองค์กรที่เกี่ยวข้องโดยเพิ่มขีดความสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทัศนคติและบทบาทเจ้าหน้าที่ให้ใช้มาตรการเชิงรุกในการรักษาป่า

ฎ. การสนับสนุนให้เอกชน นักเรียน นิสิต นักศึกษา ประชาชน ตั้งกลุ่มหรือชมรมอาสาสมัครอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อม

จากแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของกรมป่าไม้ดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้น เป็นบทบาทหน้าที่ของบุคคลที่จะต้องร่วมมือกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งวิธีการดำเนินการนั้นก็แตกต่างกันตามบทบาทหน้าที่ ว่าเป็นบทบาทหน้าที่ขององค์กรหรือในระดับบุคคล อย่างไรก็ตาม กรมป่าไม้ได้กำหนดแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อเป็นแนวทางให้บุคคลได้นำไปปฏิบัติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ดังนี้ (กรมป่าไม้, 2530 : 18)

- 1) การป้องกันการบุกรุกทำลายป่าไม้ให้ได้โดยเด็ดขาด
- 2) การป้องกันการลักลอบตัดไม้
- 3) การป้องกันไฟป่า
- 4) การปรับปรุงวิธีการตัดไม้ให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้
- 5) การใช้ไม้อย่างประหยัดและคุ้มค่า
- 6) การปลูกป่าทดแทน
- 7) การกำหนดป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำสาธารให้แน่นอน

8) ป้องกันแมลงและเชื้อโรคที่เกิดขึ้นแก่ป่า

จากแนวทางอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ดังกล่าว สรุปได้ว่าในปัจจุบันได้มีการแบ่งป่าไม้ออกเป็น 3 ประเภท และป่าชุมชน ซึ่งการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้นมีการกำหนดนโยบาย การดำเนินการ และการกำหนดวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ตั้งแต่หน่วยงานระดับชาติจนถึงหน่วยงานในระดับท้องถิ่น และในระดับตัวบุคคล เนื่องจากการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ใช้เป็นแนวทางให้ประชาชนปฏิบัติ จะมีการกำหนดพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ที่แน่นอน การป้องกันการทำลายป่าไม้ การปรับปรุงวิธีการตัดไม้ให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าชุมชน รวมถึงการใช้ไม้อย่างคุ้มค่า และการปลูกป่าทดแทนตลอดจนการป้องกันโรคที่เกิดขึ้นแก่ป่า

3. กระบวนการ AIC

กระบวนการ AIC คิดค้นและพัฒนาโดย Dr.William E.Smith และ Ms.Turid Sato แห่งสถาบัน ODII (Organizing for Development, International Institute) Washington D.C. USA. E.Smith กล่าวว่า ทุกคนมีพลังสร้างสรรค์ แต่ไม่รู้ว่าจะส่งเสริมให้เกิดได้อย่างไร หลังจากนั้น Ms.Turid และ E.Smith ได้พบผลจากการเห็นคุณค่า (Appreciation) ซึ่งกันและกัน ทั้งสองคนได้จัดตั้งสถาบันฝึกอบรมขึ้น ทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์ในการแก้ปัญหาต่างๆ ส่วนในประเทศไทยได้นำเทคนิค AIC (Appreciation Influence Control) ซึ่งเป็นเทคนิคหรือแนวทางที่ส่งเสริมให้สมาชิกองค์กรมาร่วมกันเรียนรู้ในกิจกรรม เพื่อส่งเสริมการทำงานและพัฒนาพร้อมกับเทคนิคในการประชุมเพื่อระดมความคิดของประชาชนในการพัฒนาหมู่บ้าน และได้นำมาใช้ในการฝึกอบรมในประเทศไทยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา ต่อมาใน พ.ศ. 2535 สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ได้ร่วมกับสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน และกองฝึกอบรม กรมพัฒนาชุมชน ได้นำแนวคิดของเทคนิค AIC ไปดัดแปลงและฝึกปฏิบัติในการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาระดับหมู่บ้านและตำบล (อรพินท์ สพโชคชัย, 2537 : 4-5)

3.1 ความหมายของกระบวนการ AIC

กระบวนการ AIC ได้มีผู้ให้ความหมายของกระบวนการ AIC ไว้หลายท่าน ประเวศ วัชสี (2535:60-61) กล่าวว่า กระบวนการ AIC เป็นทฤษฎีและการบริหารจัดการที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ มีกระบวนการเรียนรู้และปฏิสัมพันธ์ร่วมกันจากการปฏิบัติจริง (Interaction Learning through Action) ด้วยความรักหรือการเห็นคุณค่า (Appreciate) ซึ่งกันและกัน จึงสามารถกระตุ้นให้เกิดการรวมพลัง (Empowerment Approach) อย่างเหมาะสมที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ โดยคำนึงถึงมิติทางสังคม ทางจิตใจ ทางวิทยาศาสตร์ และการบริหารจัดการ ซึ่งสอดคล้องกับ อรพินท์ สพโชค

ชัย (2537 : 5) ที่กล่าวว่ากระบวนการ AIC เป็นการจัดการประชุมที่นำวิธีการและขั้นตอนที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสสื่อสาร แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และข้อมูลข่าวสาร ซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา ข้อจำกัดของปัญหา ความต้องการของชุมชน และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งเป็นกระบวนการจัดการประชุมโดยวิธีการระดมพลังสมอง เพื่อแก้ไขปัญหาและแนวทางในการพัฒนาเชิงสร้างสรรค์ อย่างเป็นขั้นเป็นขั้นตอน ทำให้ผลงานที่ได้มาจากความคิดของผู้เข้าร่วมประชุมทุกคน ทั้งนี้ พลสันห์ โพธิ์ศรีทอง (2539 :35-39) กล่าวว่า เป็นวิธีการที่ทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยการปฏิบัติจริง มีหลักการที่สำคัญคือ AIC เป็นการปฏิบัติร่วมกันด้วยความรัก หรือการเน้นคุณค่า (Appreciation) ซึ่งกันและกัน มีขั้นตอนปฏิสัมพันธ์หรือมีอิทธิพลระหว่างกัน (Influence) คือการทำงานร่วมกันภายใต้ขอบเขตและข้อจำกัดที่ทำให้มีอิทธิพลระหว่างกัน นำไปสู่ความคิดสร้างสรรค์ ด้วยความรัก ความซาบซึ้ง และความเข้าใจเป็นพื้นฐาน จึงนำเข้าสู่ขั้นตอนควบคุม (Control) เป็นการกระทำให้เกิดการเรียนรู้ เกิดพลังมหาศาลเพียงพอที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เป็นวิธีการที่สามารถทำให้ประชาชนและนักวิชาการ หรือผู้เชี่ยวชาญร่วมมือกันนำภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำนองเดียวกัน สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540 : 43-44) กล่าวว่า กระบวนการ AIC เป็นการเรียนรู้กระบวนการระดมพลังสร้างสรรค์ที่ส่งเสริมให้เกิดการระดมความคิดเห็น ในการกำหนดทิศทางของการพัฒนา ซึ่งพลังสร้างสรรค์จะมีอยู่ในบุคคล กลุ่มคน องค์กรชุมชน และสังคมเป็นสำคัญ และมีประโยชน์ต่อชุมชน

จากแนวความคิดของกระบวนการ AIC ที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า กระบวนการ AIC เป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้กลุ่มคนหรือประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่การระดมความคิดเห็นในการพัฒนาและวางแผน หาแนวทางแก้ไขในเชิงสร้างสรรค์ การมีส่วนร่วมเริ่มตั้งแต่ ร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์ ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน และร่วมรับผิดชอบ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ จำเป็นต้องคำนึงถึงการปฏิบัติร่วมกันโดยต้องเป็นไปด้วยการยอมรับ ความเข้าใจ การเห็นคุณค่าซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดบรรยากาศที่เป็นมิตร และการให้สมาชิกกลุ่มได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ ทำให้เกิดความคิดหลากหลายและตรงกับความต้องการ ซึ่งจะนำไปสู่การตัดสินใจเลือกแนวทางแก้ไขปัญหาที่ทุกคนต้องการ และดำเนินการต่อไปได้

3.2 กระบวนการจัดทำแผน

ในการจัดการและแก้ไขปัญหาลิ่งแวดล้อม กลุ่มเป้าหมายควรได้รับการฝึกฝนในพฤติกรรมเชิงทักษะกระบวนการ ดังนี้

- 1) ตระหนักในปัญหาลิ่งแวดล้อม
- 2) กำหนดปัญหาลิ่งแวดล้อมได้

- 3) รับข้อมูลอย่างมีวิจารณญาณ
- 4) วิเคราะห์ข้อมูล
- 5) กำหนดทางเลือกหลากหลาย
- 6) เลือกแนวทางแก้ไขปัญหาได้
- 7) พัฒนาแผนงานหรือโครงการในการแก้ไขปัญหาล่วงหน้า
- 8) ปฏิบัติตามแผนด้วยความชื่นชม
- 9) ประเมินการปฏิบัติงานเป็นระยะๆ และเมื่อเสร็จสิ้นแล้ว มีความภาคภูมิใจสำเร็จ

ของงานและเริ่มงานใหม่ต่อไป

เมื่อกลุ่มเป้าหมายได้ลงมือทำงานครบกระบวนการดังกล่าวข้างต้นแล้ว นอกจากจะช่วยให้สภาพสิ่งแวดล้อมดีขึ้น ยังช่วยให้กลุ่มเป้าหมายมีความรู้ ประสบการณ์ ความชำนาญในการแก้ไขปัญหา และทำกิจกรรมอย่างเป็นระบบ สิ่งเหล่านี้จะคงอยู่กับกลุ่มเป้าหมายตลอดชีวิต ประสบการณ์ที่ได้จากการมีส่วนร่วมในโครงการจะประสบผลสำเร็จ และความชำนาญจากการแก้ไขปัญหาด้วยระบบกลุ่ม จะเป็นวัตถุดิบที่ช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมตระหนักถึงพลังของกลุ่มในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และสิ่งเหล่านี้จะเป็นหลักประกันได้ว่า สภาพแวดล้อมจะได้รับการฟื้นฟูและดำรงอยู่อย่างยั่งยืนในอนาคต (มนัส สุวรรณ, 2537 :61)

3.3 หลักการประชุม AIC

อรพินท์ สพโชคชัย (2537 : 4-5) ได้กำหนดวิธีการและแสดงเทคนิคในการนำกระบวนการ AIC มาใช้กับคนในชุมชนที่จะทำงานร่วมกันทั้งหมดในรูปแบบการระดมความคิดให้เป็นระบบใดระบบหนึ่งเพื่อนำมาใช้ในการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) ซึ่งจะดำเนินการใน 3 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1	A = Appreciation
ชั้นที่ 2	I = Influence
ชั้นที่ 3	C = Control

ชั้นที่ 1 A = APPRECIATION

คือ การทำให้ทุกคนให้การยอมรับและชื่นชม (Appreciation) คนอื่น โดยไม่รู้สึกรังหรือแสดงการต่อต้านหรือวิพากษ์วิจารณ์

ในกระบวนการขั้นนี้ ทุกคนจะมีโอกาสแสดงออกทัศนคติเกี่ยวกับภาพ ข้อเขียนและคำพูดว่าเขาเห็นสถานการณ์ในปัจจุบันเป็นอย่างไร และเขาอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร

ซึ่งจะทำให้ทุกคนได้มีโอกาสใช้ทั้งข้อเท็จจริง เหตุผล และ ความรู้สึก ตลอดจนการแสดงออกในลักษณะต่างๆ ตามที่เป็นจริง

เมื่อทุกคนได้แสดงออก โดยได้รับการยอมรับจากคนอื่น ๆ จะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกที่ดี มีความสุข มีความอบอุ่น และเกิดพลังร่วม ขึ้น ในระหว่างคนที่มาประชุมด้วยกัน

ในช่วงของการแสดงออกว่า แต่ละคนอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร เป็นการใช้จินตนาการที่ไม่ถูกจำกัดด้วยปัจจัยและสถานการณ์ต่างๆ ในปัจจุบันจึงทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ การมองการณ์ไกล การมองภาพกว้าง และการคิดสิ่งแปลกใหม่ได้ดีกว่าการมองจากสภาพปัญหาหรืออุปสรรคข้อขัดข้องในปัจจุบัน นั่นคือ การใช้จินตนาการ (Imagination) ดังกล่าวช่วยให้เกิด วิสัยทัศน์ (Vision) ได้ง่ายขึ้น และเมื่อนำวิสัยทัศน์ของแต่ละคนมารวมกัน ก็จะยังมีพลังมากขึ้น กลายเป็นวิสัยทัศน์ร่วม (Shared Vision) หรือ อุดมการณ์ร่วม (Shared Ideal) ซึ่งได้แก่ สิ่งที่มุ่งหมายอย่างสูงสุดร่วมกันนั่นเอง

ขั้นที่ 2 I = INFLUENCE

คือการใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่ มาช่วยกันกำหนดวิธีการสำคัญ หรือ ยุทธศาสตร์ (Strategy) ที่จะทำให้บรรลุ วิสัยทัศน์ร่วม (Shared Vision) หรือ อุดมการณ์ร่วม (Shared Ideal) ของกลุ่ม (ที่มาประชุม) ได้อย่างดีที่สุด

ในขั้นนี้ ทุกคนยังมีโอกาสทัดเทียมกันที่จะให้ข้อคิดเห็นว่า วิธีการสำคัญที่ทำให้บรรลุ วิสัยทัศน์ร่วม หรือ อุดมการณ์ร่วม นั้น ประกอบด้วยอะไรบ้าง

เมื่อทุกคนได้แสดงความคิดเห็นแล้ว จะนำวิธีการที่เสนอแนะทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่ แยกแยะ และพิจารณาร่วมกัน จนกระทั่งได้วิธีการสำคัญที่กลุ่มเห็นพ้องต้องกันว่า จะนำไปสู่ความสำเร็จตามกลุ่มที่ต้องการ

ในการพิจารณาเลือกวิธีการสำคัญดังกล่าว สมาชิกกลุ่มจะมีปฏิสัมพันธ์ (Influence หรือ Interaction) ซึ่งกันและกันสูง รวมถึงการถกเถียงโต้แย้งด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้ได้วิธีการ ที่กลุ่มเห็นร่วมกันว่าดีที่สุด อย่างไรก็ดี เนื่องจากการถกเถียงโต้แย้งในระดับวิธี โดยที่ยังมีเป้าหมายหรือ อุดมการณ์ร่วมกัน ฉะนั้นกลุ่มจะยังคงมีแนวโน้มที่จะรักษาความรักสามัคคีไว้ได้โดยไม่ยากนัก

ขั้นที่ 3 C = CONTROL

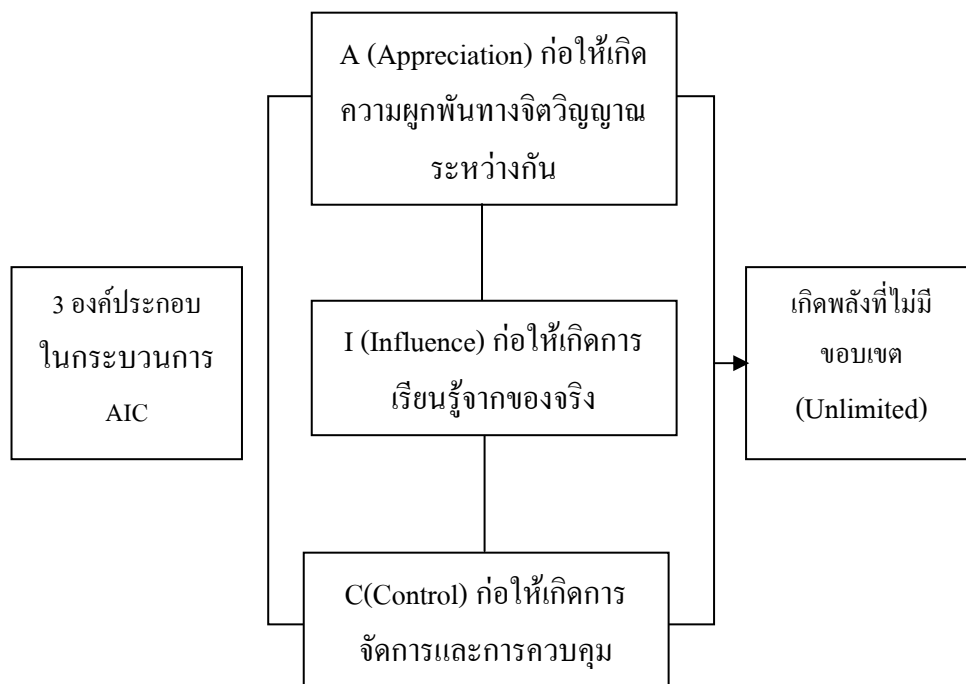
คือ การนำวิธีการสำคัญมากำหนดเป็น แผนปฏิบัติการ (Action Plan) อย่างละเอียดว่า ทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร มีวิธีการหรือขั้นตอนในรายละเอียดอย่างไร

ใครรับผิดชอบเป็นหลัก ใครต้องให้ความร่วมมือ จะต้องใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายเท่าไร และอื่น ๆ ตามที่เห็นว่าควรระบุไว้

ในขั้นนี้ สมาชิกกลุ่มแต่ละกลุ่มแต่ละคนจะเลือกเองว่า สมาชิกใจจะเป็นผู้รับผิดชอบหลักในเรื่องใดจะเป็นผู้ให้ความร่วมมือในเรื่องใด จะเป็นผู้ร่วมคิดแผนปฏิบัติการข้อใด เป็นการกำหนดข้อผูกพัน(Commitment) ให้ตนเอง เพื่อควบคุม (Control) ให้ได้การกระทำอันจะนำไปสู่การบรรลุผลที่เป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์ร่วมกันของกลุ่มในที่สุด

นอกจากการเข้าร่วมรับผิดชอบหรือให้ความร่วมมือตามแผนปฏิบัติการที่กลุ่มร่วมกันกำหนดขึ้นแล้ว สมาชิกกลุ่มแต่ละคนยังอาจกำหนดข้อผูกพันเฉพาะตัว (Personal Commitment) ได้อีกด้วย เพื่อเป็นการใช้พลังในส่วนของตัวเองแต่ละคนให้เกิดผลทางสร้างสรรค์มากที่สุด

สรุปกระบวนการ AIC ได้ดังแผนภูมิที่ 3

ภาพประกอบ 3 : องค์ประกอบของกระบวนการ AIC
ที่มา : กัญญารักษ์ ศรีทองรุ่ง, (2542 : 45)

3.4 ประโยชน์ของ AIC

3.4.1 เป็นเครื่องมือที่สร้างให้เกิดการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์สำคัญในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 โดยทุกๆ ขั้นตอนของกระบวนการจะมีวิธีการให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างทั่วถึง

3.4.2 เป็นเครื่องมือที่สามารถรวมพลังสร้างสรรค์ในลักษณะจากล่างขึ้นบน (Bottom up) ภายใต้อันตอนที่กำหนดขึ้นตามหลักการ ของ AIC โดยขั้นตอนต่างๆ จะเน้นให้คนที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมคิดด้วยกัน ทำด้วยกัน เพื่อรวมพลังสร้างสรรค์ โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศนั้นจะต้องประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายมาร่วมกันคิด กลุ่มผู้นำกระบวนการ AIC มาใช้มีความมั่นใจว่า วิธีการประชุมที่ออกแบบเป็นอย่างนี้นั้น จะเป็นระบบที่ช่วยให้ทุกคนที่เข้าร่วมการประชุมได้มีส่วนอย่างเท่าเทียมกัน มีขั้นตอนที่ไม่ก่อให้เกิดความวุ่นวายสับสน แต่มีการคิดเป็นขั้นตอน ในบรรยากาศที่ดีและมีความสมานฉันท์ โดยไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง

3.4.3 เป็นกระบวนการที่สามารถผสมพลัง 3 พลังเข้าด้วยกัน ได้แก่ พลังแห่งการรับรู้ พลังความคิดและการมีปฏิสัมพันธ์ และพลังแห่งการจัดการ พลังทั้งสามนี้ ก็คือ พลังที่เกิดขึ้น

ตามหลักการของ AIC นั้นเองซึ่งพลังเหล่านี้แฝงอยู่มากมายตามธรรมชาติ ในตัวบุคคล กลุ่มคน องค์กร ชุมชน และสังคม โดยพลัง 3 พลังดังกล่าวจะเกิดขึ้นตามขั้นตอนของ AIC ดังนี้

ขั้น A (Appreciation) สร้างพลังแห่งการรับรู้ ด้วยการมีความรักและความซาบซึ้ง เข้าใจ ประารถนาดี เป็นมิตร เห็นคุณค่า ต่อสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัวเรา ซึ่งในการสัมมนาเป็นขั้นที่ใ้รับฟังความคิดของแต่ละคนด้วยความเข้าใจและเห็นคุณค่าของความเป็นคน โดยให้ความเคารพและชื่นชมความคิดของผู้อื่น ไม่ได้แย้ง มีความเอื้ออาทรต่อกัน ดังนั้นในขั้นนี้จึงมีการรับฟังกันมาก ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเรียนรู้กัน และมีความเข้าใจกันมากขึ้น

ขั้นตอนนี้ลึกที่สุดคือ การเคารพคุณค่าของความเป็นคน ถ้าคนได้เข้ามามีส่วนร่วมกัน ด้วยความมีศักดิ์ศรี ความเอื้ออาทรและเคารพกัน และมาร่วมคิดร่วมทำ ซึ่งเรียกว่าเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ในการกระทำ (Interactive learning through action) กระบวนการ เอ ไอ ซี จึงสำคัญ เพราะเป็นกระบวนการที่จะเปลี่ยนแปลงมนุษย์ เปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์โดยสิ้นเชิง จากความสัมพันธ์เชิงอำนาจมาเป็นความสัมพันธ์เชิงเคารพ เห็นคุณค่าซึ่งกันและกัน เรียนรู้ร่วมกัน

ขั้น I (Influence) สร้างพลังความคิดและการมีปฏิสัมพันธ์ คือ การใช้ความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ โดยเน้นการคิดร่วมกัน แลกเปลี่ยนปฏิสัมพันธ์ ผสมผสานกัน ด้วยความเป็นมิตร ประารถนาดี ให้เกียรติ และให้ความเคารพซึ่งกันและกัน พลังนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการให้และรับ การต่อรองหรือแลกเปลี่ยน ซึ่งในการสัมมนาเป็นขั้นตอนที่ใ้ร่วมกันคิดยุทธศาสตร์

ขั้น C (Control) พลังความพยายามและการควบคุมจัดการ คือการมุ่งมั่น ผูกพัน และรับผิดชอบ ที่จะปฏิบัติภารกิจซึ่งอยู่ในความควบคุมดูแลของของตนให้ดำเนินไปด้วยดี จนประสบความสำเร็จ รวมถึงรู้จักการวางแผน สร้างความเข้าใจ กำลังใจ สร้างความร่วมมือ ประสานงาน ควบคุมการปฏิบัติงาน ติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานและปรับปรุงพัฒนางานอย่างต่อเนื่อง ในการสัมมนาเป็นขั้นที่ใ้แผนปฏิบัติการ

3.4.4 เป็นกระบวนการประชุมที่สามารถใ้พลังกับคนที่มีความแตกต่างหลากหลาย อาชีพ ซึ่งต่างก็มีความคิดในมุมมองของตนเอง โดยกระบวนการนี้เน้นใ้คนมีความรักและความเข้าใจต่อกันตามพลังที่เกิดขึ้นใน A ซึ่งหากมีการดำเนินการประชุมที่ถูกต้องตามหลักการ พลังนี้จะยังคงอยู่ไปตลอดกระบวนการ การประชุมโดยใช้เทคนิควิธีต่างๆ ซึ่งเปิดโอกาสใ้ผู้ร่วมประชุมได้แสดงออกตามความถนัด สามารถดึงศักยภาพ ดึงความถนัดของคนที่จะนำตัวเองออกมาได้ในหลายๆ แง่มุม ซึ่งเหมาะกับกลุ่มคนที่มีความหลากหลาย โดยในความหลากหลายนี้ อาจจะมีผู้ที่ไม่ถนัดในการเขียนหนังสือ ซึ่งการใช้กระบวนการ AIC สามารถลดข้อจำกัดนี้ได้ว่า กระบวนการเอ ไอ ซี เป็นเทคนิคที่เหมาะสม เนื่องจากมีการสื่อด้วยการวาดภาพ และเสริมด้วยการอธิบาย

ความหมายของภาพที่วาด ซึ่งจะช่วยให้เก็บประเด็นได้ครบถ้วน เป็นข้อดีสำหรับผู้เข้าร่วมประชุมที่เขียนหนังสือไม่ค่อยถนัด

โดยสรุป กลุ่มผู้นำกระบวนการ AIC มาใช้ ได้ตัดสินใจเลือกกระบวนการ AIC เพราะได้ตั้งเป้าหมายที่จะให้การสัมมนาที่มีตัวแทนจากกลุ่มอาชีพต่างๆ สามารถร่วมระดมความคิดอย่างหลากหลาย โดย AIC เป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในลักษณะจากล่างขึ้นสู่บน เนื่องจากขั้นตอนต่างๆ สามารถดึงศักยภาพของแต่ละคนออกมาได้ และเอื้ออำนวยต่อการให้ผู้ที่มีความแตกต่างกันร่วมประชุมกันได้

4. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

การพิจารณาการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงนั้น จำเป็นต้องพิจารณาการมีส่วนร่วมในการคิดค้นปัญหา การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจแก้ปัญหา การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล แต่ในบริบทของสังคมชนบทนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนจะเห็นได้ชัดเจนที่สุดในขั้นตอนของการปฏิบัติการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในชีวิตประจำวันที่ประชาชนทุกคนมักจะมีโอกาสได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งจะเป็นประเด็นหลักประการหนึ่งที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ต่อไป

จากปัญหาการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ลดลงอย่างมากถึงแม้ว่ารัฐจะกำหนดนโยบายอย่างแน่ชัดในการกำหนดเขตอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่การดำเนินการดังกล่าวไม่สามารถยับยั้งปัญหาการทำลายป่าไม้ได้ ทั้งนี้เนื่องจากมาตรการทางกฎหมายที่เพิ่มอำนาจหน้าที่ ตลอดจนเพิ่มความสามารถในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้มากขึ้นกว่าเดิม ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งอำนาจหน้าที่ดังกล่าวได้ให้อำนาจเจ้าหน้าที่ของรัฐโยกย้ายครอบครัวประชาชนได้อพยพเข้าไปประกอบอาชีพในพื้นที่ป่าสงวนออกไปจากพื้นที่ดังกล่าว แต่ในความเป็นจริง ราษฎรจำนวนมากไม่ยอมได้อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนและใช้พื้นที่เป็นที่ทำกินก่อนทางราชการจะประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวน นอกจากนี้การห้ามไม่ให้ประชาชนเข้าไปทำกินในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติภายหลังจากที่รัฐประกาศเป็นเขตพื้นที่ป่าสงวนแล้วการควบคุมดูแลให้เป็นไปตามกฎหมาย เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ทั้งนี้เนื่องจากกำลังเจ้าหน้าที่มีเพียงเล็กน้อยไม่สามารถดูแลพื้นที่ป่าไม้ได้อย่างทั่วถึง นอกจากนี้การเลือกปฏิบัติกับผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ซึ่งมีผลประโยชน์ร่วมกันเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้มากขึ้น ซึ่งส่งผลให้ทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลาย และมีจำนวนลดลงทุกปี เงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้กฎหมายทุกชนิดมีความศักดิ์สิทธิ์อย่างแท้จริง คือกฎหมายไม่

ควรมีลักษณะเป็นเพียงเพื่อสนองนโยบายของรัฐ โดยที่ไม่มีแนวทางปฏิบัติอย่างแท้จริง ดังเช่นพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติปี พ.ศ. 2507 ทั้งนี้ด้วยเหตุผลว่าก่อนที่จะมีการออกพระราชบัญญัติดังกล่าว ไม่ได้มีการศึกษาสภาพแวดล้อมและข้อเท็จจริงว่าจะสามารถบังคับใช้กฎหมายอย่างไร และทำได้เพียงใด ดังนั้นแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ภายหลังการประกาศพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ในระยะแรกจึงมุ่งเน้นการจับกุมและปราบปรามเป็นหลัก โดยคาดว่ามาตรการทางกฎหมายที่รุนแรงจะทำให้ประชาชนเกรงกลัวและหยุดทำลายป่า แต่ผลคือมีการบุกรุกทำลายป่ามากขึ้นทุกปี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าประชาชนยังไม่ตระหนักในผลเสียของการทำลายป่าไม้ และไม่ให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

จากแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยเน้นการบังคับใช้กฎหมายดังกล่าว ไม่ประสบผลสำเร็จในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ไว้ จึงได้มีการนำแนวคิดในการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้โดยชุมชน และร่วมรับผลประโยชน์จากป่าไม้ ดังเช่นงานวิจัยของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (อ้างถึงใน อภิษฐ์ พันธเสน, 2538 : 118) โดยการจัดทำโครงการศึกษานโยบายสาธารณะ สมาคมสังคมนักวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย ซึ่งแนวคิดนี้มุ่งเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าไม้ และร่วมรับประโยชน์จากป่าไม้ได้มีการเผยแพร่ออกไป ในเบื้องต้นยังไม่ได้รับการยอมรับจากเจ้าหน้าที่ของรัฐมากนัก เนื่องจากยังไม่มั่นใจว่าประชาชนและองค์กรประชาชนที่อาศัยอยู่ในป่าหรือบริเวณรอบๆ ป่าไม้นั้นจะร่วมมือกันรักษาสภาพพื้นที่ป่าไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม จากสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏในหลายพื้นที่ในประเทศไทยได้แสดงให้เห็นว่าประชาชนและองค์กรประชาชนในพื้นที่ที่มีวิถีชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ ทั้งในด้านการดำรงชีพและการประกอบอาชีพเพื่อเศรษฐกิจในครัวเรือน สามารถร่วมมือกันเพื่อรักษาทรัพยากรป่าไม้และร่วมรับผลประโยชน์จากป่าไม้พร้อมๆ กันได้ เช่นกรณีชุมชนบ้านคอนมูล ตำบลบ้านปวง อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน เป็นชุมชนหนึ่งที่มีนายหน้าและนายทุนเข้ามากว้านซื้อที่ดินเป็นจำนวนมากในช่วง พ.ศ. 2529-2532 ที่ดินดังกล่าวเป็นที่ดินอยู่ในเขตป่าสงวน ซึ่งเป็นที่สาธารณะของหมู่บ้านที่ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์ไว้ ชาวบ้านจึงได้ต่อสู้เพื่อเอาป่ากลับคืนมา และผู้ใหญ่บ้านได้ร่วมกับกรรมการหมู่บ้านกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์และการรักษาป่าให้เป็นลายลักษณ์อักษร และในปี 2530 ได้เสนอเรื่องให้อำเภอรอบพร้อมทั้งประกาศให้พื้นที่ป่าดังกล่าว จำนวน 3,000 ไร่ให้เป็นป่าชุมชนบ้านคอนมูล ซึ่งวัตถุประสงค์ของการรักษาพื้นที่ป่าไว้คือชาวบ้านกลัวป่าไม้จะสูญหาย และเพื่อป้องกันชาวบ้านไม่ให้เข้าไปครอบครองแล้วนำไปออกเอกสารสิทธิ์เพื่อไปขายให้นายทุน นอกจากนี้ยังเป็นการสงวนทรัพยากรในป่าเพื่อเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน (พงพันธ์ สุขพันธ์, 2540)

จากแนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ตลอดจนกรณีศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ดังกล่าวข้างต้น ผู้ศึกษาได้นำมาเป็นแนวทางการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในชีวิตประจำวัน ดังนี้

- 1) การลดเลิกการตัดไม้ทำลายป่า เช่น ก่อนการตัดไม้ต้องขออนุญาตต่อผู้รับผิดชอบในการตัดไม้เพื่อใช้สอยในครัวเรือนตามความจำเป็น เช่น ซ่อมแซมบ้าน ทำฟืน ไม้ตัดไม้เพื่อจำหน่าย ไม้บุกรุกถางป่า หาอาชีพเสริมอื่นๆ เพื่อทดแทนการตัดไม้หรือล่าสัตว์นำมาขาย เป็นต้น
- 2) การบำรุงรักษา เช่น การปลูกป่าในวันสำคัญ การร่วมกำจัดวัชพืชบริเวณป่า ร่วมมือกันเพาะกล้าไม้เพื่อใช้สำหรับปลูกป่าทดแทน
- 3) การป้องกันไฟป่า เช่น การร่วมกับเจ้าหน้าที่ทำแนวป้องกันไฟป่า ไม่จุดไฟเผาไร้โดยไม่มีการทำแนวป้องกันไฟ ไม่ใช้วิธีหาของป่าโดยการจุดไฟเผา ไม่จุดไฟในป่าเพื่อกระทำการใด ๆ ขณะที่อยู่ในป่า เป็นต้น

การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในเชิงอนุรักษ์ เช่น เลือกตัดไม้โดยกระจาย พื้นที่ตัดไม้เพื่อใช้สอยในปริมาณพอเหมาะ ไม่เกินจำนวนที่ท้องถิ่นกำหนด นำไม้มาเป็นเชื้อเพลิงได้เฉพาะเก็บกิ่งไม้หรือต้นไม้ที่ตายแล้ว การหาของป่าในเชิงอนุรักษ์ เช่น การขุดต้นมันป่าแล้วให้กลับไป เพื่อให้มันป่าแตกหน่อขึ้นมามีอีกในปีต่อไป การเลือกเก็บสมุนไพรที่นำมาใช้งาน ปฏิบัติตามข้อห้ามและกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนอย่างเคร่งครัด เป็นต้น

นอกจากนี้ การศึกษาครั้งนี้ยังครอบคลุมถึงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นกิจกรรมของชุมชน ทั้งที่เป็นกิจกรรมของหน่วยงานราชการและเอกชน โดยศึกษาครอบคลุมทั้งการมีส่วนร่วมในการประชุมคิดค้นปัญหา และการตัดสินใจทำกิจกรรมการปฏิบัติการและการประเมินผลในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้น ๆ ด้วยเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของประชาชนนี้ แก้วสรร อติโพธิ (2542) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับขอบเขตของการมีส่วนร่วมไว้ 2 ประเด็นคือ ประเด็นที่ หนึ่ง เป็นเรื่องของการกระจายอำนาจจากรัฐผู้มีอำนาจไปสู่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีส่วนในการจัดสรรทรัพยากร ควบคุม และกำกับการใช้ทรัพยากร สิ่งที่ต้องพิจารณาคือ ใครเป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดรูปแบบการกำกับการในท้องถิ่น และมีกลไกใดบ้างที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาได้ ประเด็นที่สองคือ สักยภาพในการพัฒนาตนเอง เป็นความสามารถของประชาชนเองที่จะเป็นฝ่ายตอบรับและยอมรับการถูกกระทำต่าง ๆ จากฝ่ายรัฐ หรือความสามารถในการกระทำที่เกิดจากตนเองที่เป็นพลังจากชาวบ้านในการร่วมคิดร่วมแก้ปัญหา ร่วมวางแผนหรือร่วมดำเนินงานด้วยสำนึกของตนเอง

จากแนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนดังกล่าว ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางกำหนดกรอบแนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นเงื่อนไขในระดับชุมชน และระดับบุคคลในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

5. ชุมชน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2536 : 64) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่า ชุมชน ไว้ดังนี้

“คำว่าชุมชน เป็นคำใหม่ในภาษาไทยเพราะไม่ปรากฏในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 สันนิษฐานว่าน่าจะเริ่มใช้หลังจากนั้นเล็กน้อย โดยแปลมาจากคำภาษาอังกฤษว่า Community ในระยะที่อิทธิพลของวิชาสังคมศาสตร์ตะวันตกได้เริ่มแพร่เข้ามาในประเทศไทย เพื่อศึกษาสังคมชนบท และต่อมารัฐบาลก็ได้ใช้คำนี้ หลังจากที่ตื่นตัวในการพัฒนาหมู่บ้าน จนตั้งหน่วยงานใหม่คือ กรมพัฒนาชุมชน ขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าวในปี พ.ศ.2505 ด้วยเหตุนี้ ในระยะแรกชุมชนจะมีความหมายใกล้เคียงคำว่า บ้าน หรือหมู่บ้าน ในภาษาไทยที่มีก่อนหน้านั้น ในฐานะเป็นหน่วยการปกครองที่มีขอบเขตแน่นอนภายใต้การควบคุมของรัฐ”

5.1 ความหมายและความสำคัญของชุมชน

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (ม.ป.ป. อ้างถึงใน ทวี ทิมจำ, 2528) ได้ให้ความหมายของคำว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มบุคคลหลายๆกลุ่ม ที่มารวมอยู่ในอาณาเขตเดียวกัน มีการแลกเปลี่ยนความคิดซึ่งกันและกัน มีการติดต่อสังสรรค์กัน มีผลประโยชน์ร่วมกันและมีวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ซึ่งความหมายนี้สอดคล้องกับประเวศ เวที (2537 อ้างถึงใน อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ, 2541) ซึ่งกล่าวถึงความหมายของคำว่าชุมชน ไว้ว่าเป็นการรวมตัวของกลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งเป็นการรวมตัวกันตามเงื่อนไขของพื้นที่ เวลา หรือสถานการณ์ โดยที่สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำและการจัดการ ส่วนอุทัย คุลยเกษม (2544) ได้ให้ความหมายของคำว่า ชุมชน ว่าหมายถึง “การรวมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในบริเวณ หรือในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศของบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต” จากความหมายดังกล่าว พอจะสรุปได้ว่า องค์ประกอบของชุมชนจะต้องมีดังนี้

- กลุ่มของบุคคลที่มารวมตัวกัน
- อาณาเขตหรือพื้นที่ที่แน่นอน
- การดำเนินวิถีชีวิตในสังคมอย่างเดียวกัน
- การติดต่อสัมพันธ์กัน
- ผลประโยชน์ร่วมกัน

ในบริบทของประเทศไทย ชุมชน หมายถึง สังคมหมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ของคนรู้จักกันอย่างใกล้ชิด มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ร่วมกันและมีกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นปกติในหน่วยทางสังคมขนาดเล็กที่คนกลุ่มหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกัน ระบบความสัมพันธ์เป็นแบบครอบครัว เครือญาติ มีการแลกเปลี่ยน การพึ่งพา รวมทั้งความขัดแย้งที่สำคัญ คือ ชุมชนหมู่บ้านเป็นระบบพื้นฐานของสังคมที่มีศักยภาพในการจัดให้มีกิจกรรมต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และจิตใจ ในระยะแรกชุมชนหมู่บ้านเป็นลักษณะที่เกิดขึ้นในสังคมขนาดเล็กในชนบท หรือหมู่บ้านที่ชาวบ้านอยู่หากินกับธรรมชาติ พึ่งพาตนเองและไม่ค่อยถูกจัดโดยรับ ชุมชนหมู่บ้านอาจหมายถึงการกระจุกตัวของบ้านหลาย ๆ บ้านหรือหลายครัวเรือนในพื้นที่แห่งหนึ่งในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง ซึ่งในความเป็นจริงแล้วความเป็นชุมชนอาจจะไม่มีในหมู่บ้าน หรือดำรงซ่อนอยู่ในทั้งหมดหรือบางส่วนของหมู่บ้านก็ได้ (อุทัย คุลยเกษมและอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2544) นอกจากนี้ ชุมชนยังหมายถึงกลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในพื้นที่หรืออาณาเขตบริเวณหนึ่งๆ ในอาณาเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หนึ่ง ตามแต่ความเหมาะสมของกลุ่มคนที่จะเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนต่างๆ ซึ่งมักจะคำนึงถึงความอุดมสมบูรณ์ทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้สามารถประกอบอาชีพและดำรงชีพได้อย่างเหมาะสม ชุมชนประกอบด้วยสมาชิกที่มีการติดต่อระหว่างกันผ่านทางสังคม ภายในชุมชนสมาชิกมีสถานภาพและบทบาทที่แตกต่างกันไป บรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยมทางสังคม การจัดช่วงชั้นทางสังคมและสถาบันทางสังคม รวมทั้งมีความรัก ความผูกพันทางอารมณ์ของสมาชิกต่อถิ่นที่อยู่ (สมศักดิ์ ศรีสันตสุข, 2536 : 5-9)

ดังนั้น สรุปได้ว่า ในการศึกษาชุมชนจะต้องวิเคราะห์ถึงโครงสร้าง การทำหน้าที่และความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่ง ที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศของบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต

โดยสรุป เนื้อหาในบทนี้เป็นการนำเสนอเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้โดยใช้กระบวนการ AIC มีประเด็นหลักๆ ดังนี้ ได้แก่

(1) ป่าไม้ คือบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่ที่เป็นไม้ยืนต้นเจริญเติบโตเป็นจำนวนมาก และเป็นถิ่นที่อยู่ร่วมกันของสิ่งมีชีวิตประกอบด้วยพืชและสัตว์รวมถึงจุลินชีพทั้งหมดที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

(2) แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คือการเก็บรักษาทรัพยากรป่าไม้เพื่อเอาไว้ใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดและให้มีการสูญเสียน้อยที่สุด ซึ่งมีแนวทางในการอนุรักษ์ของประชาชนโดยคำนึงถึงการกำหนดพื้นที่ป่าไม้ ตามสัดส่วนของพื้นที่ป่าไม้ รวมถึงการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้องจะต้องร่วมมือกัน ทั้งในระดับองค์กรและระดับบุคคล

(3) กระบวนการ AIC คือกระบวนการที่เปิดโอกาสให้กลุ่มคนหรือประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้แลกเปลี่ยน ความคิดเห็น และประสบการณ์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การระดมความคิดเห็นในการพัฒนาและการวางแผนเพื่อหาแนวทางแก้ไข ในขั้นตอนของกระบวนการ AIC ต้องคำนึงถึงหลักการปฏิบัติร่วมกัน การยอมรับความคิดเห็น ความเข้าใจ และการเห็นคุณค่าของความคิดซึ่งกันและกัน รวมทั้งให้มีความคิดอย่างอิสระจนกระทั่งนำไปสู่แนวทางการแก้ไขปัญหา

(4) แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คือ กิจกรรมที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ ซึ่งมี 2 ประเด็น ดังนี้

1) การมีส่วนร่วม ต้องมีการกระจายอำนาจจากผู้อำนาจไปสู่ประชาชน เพื่อได้ช่วยกันจัดสรรทรัพยากร ควบคุมและกำกับการใช้ทรัพยากร

2) การมีส่วนร่วม ต้องคำนึงถึงศักยภาพในการพัฒนาตนเองของประชาชนในการยอมรับการกระทำต่างๆจากฝ่ายรัฐหรือการกระทำที่เกิดขึ้นจากตนเองที่เป็นพลังจากชาวบ้านในการร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหา ร่วมวางแผนและการสำนึกของตนเอง

(5) ชุมชน คือ กลุ่มบุคคลหลายๆกลุ่ม ที่มารวมอยู่ในอาณาเขตเดียวกัน มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการติดต่อสังสรรค์กัน มีผลประโยชน์ร่วมกันและมีวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน

ผู้วิจัยได้ใช้ประเด็นหลักดังกล่าวนี้ เป็นแนวทางในการดำเนินงานวิจัยและการวิเคราะห์ผลการวิจัยในบทต่อไป